

Versgyűjtemény Kovachich Márton György felesége emlékére

Adatok a XIX. század eleji magyar irodalmi élet történetéhez

V. WINDISCH ÉVA

I

A magyar irodalmi élet a XVIII—XIX. század fordulóján erősen nélkülözi az irodalmi folyóiratokat. Minthogy olyan orgánus, amely az írók, költők egyes, esetleg alkalmi céllal írott alkotásait folyamatosan közölné, ezekben az években már és még nem létezik, a teljes kötetet ki nem tevő alkotások publikálása gyakran elháríthatatlan nehézségekbe ütközik. A folyóiratok hiánya élteti Magyarországon a századforduló évtizedeiben az alkalmi versek egyenként, önálló nyomtatványok formájában való kiadásának szokását. A következő évtizedekben létesülő folyóiratok viszonylag kis száma folytán a szokás a XIX. század közepéig él tovább. Ez a módszer azonban az irodalmi élet előmozdításához, a bírálat kialakulásához, az irodalom színvonalának emelkedéséhez nem járul hozzá — részben azért nem, mert az elszigetelten megjelenő egyes darabok az írók között semmiféle érintkezést nem hoznak létre; részben mert egyenkénti megjelentetésre tisztán irodalmi céllal írott alkotások nem, csak az alkalmi költészet általában alacsonyabb színvonalon álló darabjai alkalmasak.

Az irodalmi élet adott helyzetében nem tekinthetjük jelentőség nélkülinek azt a számos magyarországi költőt és versfaragót megmozgató szervezkedést, mely a XIX. század első évtizedében egy versgyűjtemény létrehozására irányult. A szervezkedés részletei, s kéziratban fennmaradt eredménye azért is érdekesek, mert a résztvevőknek csak kis része tartozik az irodalom ismert egyéniségei közé: a többség irodalmunk elfelejtett — általában méltán elfelejtett — második és harmadik vonalának, sok esetben irodalom alatti rétegeinek képviselője; olyan rétegeké, melyeknek megismerése alkotásaik értéktelen volta ellenére is feltétlenül hozzájárul a korszak irodalmi életéről kialakított képünk teljesebbé, árnyaltabbá tételéhez. S a megmozdulás szereplői közt fel-feltűnnek egy pillanatra a korszak jelentős irodalmi személyiségei is.

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Kovachich Márton György hagyatékából terjedelmes versgyűjteményt őriz, *Memoria posthuma spectabilis et ornatissimae Mulieris Joannae Bapt. Kovachich natae Hajóssy, Vatum coaevorum, potissimum Hungarorum polyglottis Poematibus celebrata* címmel; emellett fennmaradt e gyűjtemény egy részének másolatát tartalmazó kézirat is *Verses gyűjtemény Kovachich Joanna asszonynak emlékezetire* címen.¹ Az első, vizsgálatunk tulajdonképpeni tárgyát képező gyűjtemény 1806 és 1810 között keletkezett kéziratokból álló kolligátum. Kovachich Márton György 1810 januárjában kelt megjegyzései, tartalomjegyzék, s Kovachichné Hajóssy Joannának Friedrich John

neves bécsi rézmetsző által metszett arcképe után *Horvát* István kezével írott címlapot tartalmaz: „A szép és jó nőnek, Tekéntetes Kovachich Joanna Asszonynak Gyászos Emlékezetei.” Ezt követi egy 16 lapos, igénytelen külsejű kis nyomtatvány: *Vita Ioannae Bapt. Kovachich natae Hajóssy ab eius viduo marito pro memoria filii Iosephi Nicolai paucis lineis adumbrata.*

Következnek maguk a versek, két csoportra osztva: *Hosszabb költemények és Dalok és rövidebb versezetek*, a költők eredeti kézírásában összesen 72 költemény. Néhány vers önálló röplapként nyomtatásban is napvilágot látott; ezek a nyomtatványok a megfelelő, cenzori jóváhagyással ellátott kézirat mellé nyertek beillesztést. Számos vers mellett a költőnek *Kovachich*hoz intézett levele is ott található. A versek között *Horvát* István által fogalmazott két dedikáció-tervezet, s egy *Vitkovics* Mihály által készített címlapterv helyezkedik el. *Horvát* egyik ajánlása az akkor már számításba vehető női olvasóközönséghez szól („A' Haza béli Szép és Jó Asszonyságoknak, kikben e' Bájokkal, kellemekkel és Mindenféle Erköltssel díszeskedett Kegy Lélekek hasonlói tündökölve élten élnek, ditsó serkentésül ime' Verses Gyűjteményt leg mélyebb Tisztelettel, alázatossággal és Érzékeny Hódulással A. A. A. (Ajánlják, Ajándékozzák, Áldozzák) a' ben írt hazafiak.”), a másik *Kovachich*hoz („Tekéntetes, Tudós és Fáradhatatlan Szorgalmú Kovachich Márton Úrnak, a' Boldog Árnyék Meg keseredett Férjének, kiben Első Ifúságától fogva Élemedett ősz koráig egyre Forton For a' Buzgó Hazai Szeretet, Tudományokhoz viseltető Hajlandóság És A' Nemzeti dolgokat világosítani törekedő Példa nélkül való Igyekezet, Ime Verses Gyűjteményt Némű Nemű Vigasztalásul 's Tiszteletöknek Örökös zálogául mély alázatossággal A. A. A. az Érdemetek betsülő Ben Írt Hazafiak.”). A hosszabb és rövidebb verseket *Hajóssy* Joanna újabb arcképe, *Czetter* Sámuel metszete választja el. A kötet végén néhány olyan levél helyezkedik el, melyek nem valamely vers kísérőleveleként íródtak ugyan, de a gyűjteményre vonatkoznak, így Friedrich John hét levele s néhány nyugtája, továbbá *Balogh* Sándor győri kanonok, *Lehotzky* András pozsonyi ügyvéd és táblabíró, *Tertina* Mihály, ekkor Nagyváradon működő tanár egy-egy levele.

Ki volt ez a nő, akinek emlékét a két portré s e nagy mennyiségű vers örökítette meg? Vagy még inkább: ki volt az özvegy férj, aki ilyen egyedülálló módon gondoskodott fiatalon elhunyt felesége emlékének fennmaradásáról?

Kovachich Márton György neve nem ismeretlen a tudománytörténet kutatója előtt — szélesebb körben azonban sohasem vált ismertté. Pedig a magyar jogtörténetnek, s ezen túlmenően a kor tudományos életének egyik legkiemelkedőbb jelensége *Kovachich*, a szerény állású kamarai levéltári tisztviselő, aki a jozefinizmus éveiben az első kultúrtörténeti igényű magyarországi folyóiratot, a *Merkur von Ungarn*t írja és adja ki, 1790-től kezdve pedig a magyar jogtörténet forrásainak feltárására teszi fel életét, s hihetetlen szívóssággal, egész lényét betöltő szenvedéllyel szerény anyagi lehetőségei mellett is nagyszámú értékes forráskiadványt publikál, s sokszorosan nagyobb számú kéziratot gyűjt össze; ötletekben gazdag, olykor rendkívül modern tervezeteket ír a jogtörténet és a történeti tudományok más ágazatainak műveléséről; kísérletet tesz a történeti forrásanyag gyűjtésének intézményes megszervezésére, s ennek megghiúsulásával — második *Kazinczy*ként — hatalmas levelezést bonyolít le kora tudósaival s a kutatásai iránt érdeklődő nemesség-értelmiség tagjaival, nagy erőfeszítéseket téve a főnemesség, főpapság anyagi támogatásának megnyerésére hatalmas terveihez. Nagy ered-

ményei e tervekhez képest töredékek, s működése neki személyesen sem hozza meg azt az anyagilag-társadalmilag magas színvonalú értelmiségi létet, melyre törekszik, s melynek e korban még nem értek meg az előfeltételei. Kudarcaihoz, mellőztetéséhez egyéni különtség, túl sokat akarás, politikai magatartása — az 1790-es köznemesi vonal híveként ismerik —, személyes ellenségek egyaránt hozzájárultak; ugyanakkor széles körökben rendkívül ismert és elismert, népszerű valaki, aki — ha nem mérhető is össze *Kazinczy*val működése színvonalát, eredményeit tekintve —, de a tudományszervezés terén a magyar tudományfejlődés e szakaszában mégis hozzá hasonló szerepet tölt be.² *Kazinczy*hoz a nyolcvanas évek végén szabadkőműves testvériségükre alapozódó meleg levelező kapcsolat fűzi, s bár ez utóbb meglazul, *Kazinczy* mindig nagy elismeréssel nyilatkozik *Kovachich*ről.

Hajóssy *Joanna* 1797-ben, huszonegy éves korában lesz az ekkor már ötvenkét éves tudós felesége. A házasság létrejöttének körülményei sajtóságosak. Az agglégény *Kovachich* számára — ahogyan ő maga előadja — ismerősei keresnek feleséget, s választásuk a *Kovachich* szülőfalujához, *Senkvicez*hez közeli Szereden élő *Hajóssy* Pál számvevő leányára esik. *Kovachich*, akinek különös elhatározása olyan leányt venni feleségül, akit még sohasem látott, levélben kéri meg *Joanna* kezét. *Joanna* Budára utazik, ahol *Kovachich* — további furcsaságként — kilétét eltitkolva fogadja, s így igyekszik megnyerni érzelmeit. A nagy korkülönbség miatt azonban lelkifurdalásai támadnak: tétovázik, kész volna visszalépni, de most már *Joanna* az, aki ragaszkodik a házassághoz, s nem hagyja magát elriasztani. Apja nagy megtiszteltetésnek érzi, hogy a fiatal leány a híres tudós felesége lesz. Hamarosan meg is esküsznek a Vár plébániatemplomában, számos barát és két *Teleki* gróf jelenlétében. *Joanna* átveszi az egyszerű háztartás vezetését, s művelt, előkelő, szeretetreméltó magatartásával mindenkit meghódít. Tud magyarul, németül, szlovákul, s valamennyire latinul; képzett, de a vallás, erkölcs nem lehet jelenlétében tréfa tárgya. Férjéhez gyengéden ragaszkodik; visszavonuló és igénytelen; ha egyedül van, számlálja a perceket, amikor távollevő férjét viszontláthatja — amint mindezt a *Kovachich* által írt életrajz előadja. 1798-ban születik első gyermeke, *József Miklós*; a keresztapát, *Batthyány* József érseket — aki *Kovachich* mecénásai közé tartozik — titkára képviseli a keresztelőn. 1799-ben egy kislány születik, de még az év folyamán meg is hal. *Joanna* betegeskedni kezd, köhög; 1800 májusában rövid időre Bécsbe utazik, végül az év őszén lassú láz ragadja el.³

Kovachich gyásza rövid: 1801 elején második, *Farkas* Annával kötött házasságához gratulálnak barátai. Ez a házasság nem szerencsés: három év után a fiatal asszony végleg elhagyja férjét. Az esztergomi hatóságok hosszas per után távoli rokonság ürügyén mondják ki a válást. Barátai sajnálják *Kovachich* szerencsétlenségét, de rosszallják a botrányt, mely tudományos hírnevének sem tett jót, s a harmadik házasságnak még a gondolatától is óvják. Ekkor fordul vissza *Kovachich* első felesége emlékéhez. A szép fiatalasszonyt a dán *Stunder* — aki *Kazinczy* portréját is készítette — festette le; *Kovachich* most *Czetter* Sámuellel metszetet készített a képről, a portré alá klasszicizáló síremléket, s antik öltözetű férfi és gyermek gyászoló alakját helyeztetve el. Aláírásként barátja, *Szirmay* Antal tanácsára *Barclay*, a Magyarországon jól ismert, fordított, újlatin heroikus költő és szatíraíró két sorát választja:

Nulla maritarum plus me dilecta marito,
Plusque suum coluit nulla marita virum.

Ez a kép válik a *Joanna* emlékezetére összeállított versgyűjtemény kiindulópontjává, ihletőjévé. Elsőnek egy Budán átutazó német költő, a szász származású, mezőgazdasági munkásból *Wieland* hatására költővé fejlődő *Gottlieb Hiller* „Naturdichter”, ír verset a már csak képről ismert *Joannához*.⁴ *Kovachich* 1806-ban megjelenteti a verset, egyben felkérve barátait, ismerőseit hasonló emlékkersek írására, s arra, buzdítsanak másokat is versírásra.⁵ A kiszemelt poéták között *Kovachich* szétosztja a *Czetter*-féle metszetet. A fővárosiakhoz, így a fiatal, még joghallgató *Horvát* Istvánhoz, akivel jó személyes kapcsolatban is áll, *Karl Anton Gruber* német költőhöz, *Christof Rösler*hez, a *Vereinigte Pest-Ofner Zeitung* szerkesztőjéhez közvetlenül, vagy *Eggenberger* könyváruson keresztül juttatja el a képet. Országos méretű tudományos anyaggyűjtésen gyakorlott szervezőkészsége azonban nem áll meg Pest-Buda határainál, s az ország különböző részein lakó ismerőseihez fordul, a kép terjesztését, s emlékkersek íratását kérve tőlük: Győrben *Balogh* Sándorhoz, Pozsonyban *Lehotzky*hoz, Nagyváradon *Tertina* Mihályhoz, Erdélyben *Aranka* Györgyhoz. *Baróti Szabó* Dávidhoz közvetlenül fordul: bár személyesen nem ismerik egymást, *Kovachich* megküldi néhány munkáját az idős költőnek, beszámol az antológiák kiadásának tervéről, s megjegyzi: bár sokan biztatták, hogy kérjen verset *Baróti Szabótól*, mint az ország klasszikus költőinek egyikétől, ő mégsem meri ezzel a kéréssel terhelni.⁶ Közép-Szolnok vármegye jegyzőjéhez — aki *Kovachich* műveinek terjesztését is végezni szokta — tíz példányt küld az arcképből, s arra kéri, akár román vagy örmény nyelvű verseket is irasson, mivel azt szeretné, ha gyűjteményében minden magyarországi költő szerepelne.⁷

A megbízottak készséggel vállalkoznak a szokatlan feladatra. *Balogh* Sándor többek között *Rájni*st buzdítja versírásra: úgy látja, írja *Kovachich*nak, hogy a nagy férfiú költői vénája még nem száradt ki.⁸ *Tertina* tanároknak, tanítóknak osztja szét *Joanna* képmását, de küld belőle Szegedre *Vedres* István mérnöknek is, *Cserey* Farkasnak, hogy az erdélyi költőket buzdítsa írásra, s néhány feljebbvalójának, akik gyűjtik a metszeteket.⁹ *Aranka* a *Kovachich*ot jól ismerő *Teleki* grófnak, *Béldi* István főkormányzósági tanácsosnak, s néhány „jobb poétának” küld képet; „megpróbálok — írja —, ha német és oláh poétákra is kaphatnék; az örmények illiterátusok tellyességgel”. S bár ő maga már idős, s „a'volt kicsiny poetica vénának nem lehetett ki nem száradni, azonban a Mlgos Ur Barátságának tüze... felmelegítvén, egy próbát tettem...”, s maga is küld verset.¹⁰

Az első beérkező verseket *Kovachich* egyenként nyomatja ki, de hamarosan elhatározza, hogy gyűjteményt készít belőlük sajtó alá. Ugyanakkor, minthogy a versírók nagy része nem is ismerte *Joannát*, többek részéről felmerül annak igénye, hogy néhány adatot megtudjanak a fiatal asszony életéről, egyéniségéről. Ekkor írja *Kovachich* az említett kis életrajzot — egyben fia számára is —, s a képpel együtt vagy azt követve 1806 második felében ezt is szétküldi az országban.¹¹ Az életrajz szíves fogadtatásra talál *Kovachich* barátai körében: mint *Aranka* írja válaszelevelében: „Nagy megilletődéssel olvastam a' Nagy Kováchichnak történeteit, szerencsétlenségeit, a'mint azok a' maga tollából érzékenyül folytanak: meg fogom azt a' jövő emlékezeteknek tartani... Ki tudja, mikor leszen egy únt óram, feljegyzem én is fővebb pontyait éltem változásainak...”¹²

Míg ez folyik: a pest-budai költők el is készülnek verseikkel, s ezek egyenként napvilágot is látnak, többnyire sablonos kis metszettel díszítve, s néhány soros

mottóval. Így jelenik meg *Vitkovics* két verse (az egyik *Egri Vidényi József* álneven), *Horvát István* ódája, *Gruber* és *Rösler* német versei. *Horvát* érdekesen kommentálja *Mindennapijában* poétai tevékenységét: „Én ugyan soha költőnek nem születtem — írja —, sem Kovátsits feleségét nem láttam: de mégis kész vagyok, megszegvén erős fogadásomat, örök gyalázatomra verselni, tsak hogy kijelenthessem a késő maradék előtt, mennyire bötsülöm a szorgalmatos öreg tudós férfiat. Gyönyörűség nekem másfelől ennek a jószívű polgárnak többféle közléseit meghálálnom.” Két napot tölt a vers fabrikálásával, de így sincs magával megelégedve. Végül felolvassa *Virágnak* és *Vitkovicsnak*. („Virág szokása szerint: „jól van”-nal felelt, mert ő nem igen szeret más költővel bajmóldni.”) *Vitkovics* és *Ferenczy János* unszolására *Horvát* ki is nyomtattatja versét, de bosszankodva: „számoljanak helyettem e két ifjú polgárok, mert én ugyan ezen munkámmal épen meg nem elégszem. Könnyen folynak verseim, de nintsen bennök gondolat, lélek, velő.” *Vitkovics* *Horvát* buzdítására írja két versét, az egyikhez *Horvát* verséből választva mottót, ami *Horvátot* ismét ingerli: „Azonkívül, hogy igen keveset illik ide versemnek értelme, mi szükség volt verseimből mottót választani? Én ifjú is vagyok, nyomorult költő is vagyok. Tudnám, hogyan köllene verseket írnom, de nintsen rá alkalmas természetem.”¹³

Gruber versével együtt tanácsokat is küld *Kovachich*nek a gyűjtemény szerkesztésére vonatkozólag. Azt javasolja, ne adjon ki *Kovachich* válogatás nélkül minden verset: csak a fontosabbakból, a költői géniuszt elárulókból készítsen gyűjteményt. Bírálja *Hiller* versét, mely szerinte tele van metrikai hibákkal és prózai kifejezésekkel, s azt javasolja, *Révai*, *Batsányi*, *Virág*, *Somssich Lázár* (helytartótanácsos és ismert latin költő), *Petrosevich* (ma már ismeretlen költő) *Baróti Szabó*, *Verseghy*, *Schedius*, *Dugonics*, *Haliczky* András pesti német professzor, *Kazinczy* és *Gvadányi* mellett *Kovachich* ne is kérjen másoktól verset: csak ezek a kitűnő férfiak méltók arra, hogy felesége dícséretét megénekeljék. *Kovachich*, úgy látszik, visszautasítja *Gruber* tanácsait, mert a költő a következő levélben az ellen a vád ellen védekezik, mintha ő elő akarta volna írni, kitől kérjen *Kovachich* verseket. *Arankát*, *Szirmay* Antalt, *Hannulikot* valóban elfelejtette említeni, írja; nem ócsárolja *Bucsánszky* költészetét sem. *Dessewffyt*, *Tóth* Farkast és *Vitkovicsot* nem ismerte (úgy látszik, ezeket a neveket vetette fel *Kovachich*); s helyesen állítja *Kovachich*, írja *Gruber*, hogy *Batsányi* nem fog írni semmit, ha felszólítják is; ő is ismeri *Batsányi* jellemét. A sötét ruhás költőktől (ti. a papoktól) sincs mit várni; *Révai* többször is kinyilvánította, hogy nem fog vállalkozni emlékvér írására. Sokat remél viszont *Gruber Verseghy* „humanitas”-ától: ha *Kovachich* megkéri, bizonyára szívesen megnyergeli Pegazusát¹⁴.

A gyűjtemény neves költőktől valóban csak elvétve fog verseket tartalmazni. Hogy *Kovachich* fel sem kérte őket, vagy ők nem teljesítették a kérést: erre vonatkozólag találgatásokra vagyunk utalva. Az 1806 tavaszától év végéig, s elvétve 1807-ben, sőt 1808-ban is érkező versek a kérést közvetítő megbizottak ismeretségi körét tükrözik. Így küld *Aranka* verseket *Besztercéről*, *Nagyszebenből*, *Kolozsvárról*, *Meggyesről*, s egy román költőtől is: „mert senki hívebben nem kíván szolgálni, mint én”.¹⁵ *Lehotzky* panaszkodik az emberek kényelmességére, aminek eredményeképpen csak kevés verset tudott szerezni; saját versét névtelesen küldi el, mert a költői tehetség mindig hiányzott belőle, s nem szeretne költőként szerepelni a nyilvánosság előtt.¹⁶ *Tertina Takács* Károly nagyváradi pap és *Dohovits* Vazul g. kat. teológia-hallgató (utóbb lelkész, tudományos művek és

alkalmi versek írója, filozófus, az akadémia levelező tagja) verseit küldi meg; utóbbi latin verse mellett egy ukrán nyelvű epigrammát is készít.¹⁷

Míg tehát így a soknyelvű kötet összeállításának megteremtődnek az előfeltételei, *Kovachich*nak az a törekvése, hogy *Hilleren* kívül más külföldi költőktől is szerezzen verseket, már nem jár sikerrel. Friedrich *Nicolai*, felvilágosodott német író és könyvkereskedő, akivel *Kovachich* egyébként is kapcsolatban áll, s aki *Kovachich* tudományos tevékenységét igen nagyra becsüli, udvariasan visszautasítja az erre vonatkozó kérést: dicséri *Joanna* megküldött képét, de kijelenti: versírásra, minthogy nem költő, nem vállalkozhatik, rossz szeme azt sem teszi lehetővé, hogy szélesebb körű levelezést folytasson — az *Allgemeine Deutsche Bibliothek* szerkesztésével is fel kellett hagynia —, így másokat sem tud versírásra buzdítani.¹⁸

Míg a versek íródnak: *Joanna* emlékének megörökítése más úton is tovább folytatódik. Friedrich *John* a sok magyar kapcsolattal rendelkező híres rézmetsző — *Kazinczy*, *Batsányi*, *Csokonai* portréinak készítője — egy alkalommal meglátja a *Czetter*-féle metszetet. Minthogy nem találja jónak, felajánlja *Kovachich*nak, akihez barátság fűzi, hogy szívesen készít számára *Stunder* képéről — barátságból — újabb rézmetszetet. Mint levelei tanúskodnak róla, a vállalt feladatot nagy gondal végzi, bár figyelmezteti egyúttal *Kovachich*ot, hiába keres mestert, aki *Joannát* olyannak adná vissza, amilyennek *Kovachich* fantáziájában és szívében még mindig él: nincs olyan művész, írja, akinek művei a természet mesterműveihez képest ne kontármunkák lennének. Mindenesetre a *Kovachich* iránt érzett barátság és nagybecsülés folytán a legjobbat fogja nyújtani, ami tehetségétől telik: a metszet elkészítéséhez legderültebb óráit fogja kiválasztani, amikor szelleme a legérzékenyebb a szépség iránt. A néhány hónap múlva elkészített képpel azután ő maga is meg van elégedve. *Kovachich* iránti figyelmességéből a *Joanna* nyakán függő medallionban *Kovachich* kisméretű portréját helyezte el: *Joanna* tartása büszkeséget fejez ki, s ennek milyen más magyarázatát adhatná, mint az a görög asszony, akinek legnagyobb büszkesége bölcs férje volt.¹⁹ A *Czetter*-féle metszetről valóban kvalitásosabb, bár kissé teátrálisan beállított portréból, úgy látszik, 1000 példány készül s *Kovachich* ezt a metszetet kívánja a készülő kötet élére helyezni. Ezzel ajándékozza meg 1808 tavaszától kezdve barátait, ismerőseit, azokat, akik-től verset kapott; 1810-ben *Kazinczyt* is. Egy más vonatkozású levéllel együtt nyújtja át a képet *Kazinczynak*; „én mind a kettőt elragadtatással vevém...”, írja utóbb *Kazinczy*.²⁰

3

A versek áramlása 1808-ra befejeződik. A gyűjtemény 72 költemény, 48 szerző tollából. Közülük 40 magyar nyelven, 20 latinul, 6 németül, 3 szlovákul, 1—1 pedig franciául, angolul és románul íródott. A versek szerzői nemcsak az egész ország területéről, nemcsak a legszamosabb nemzetiségek tagjaiból, de egyben a legkülönbözőbb foglalkozási ágak képviselőiből is toborzódtak össze.

Ha először a nyelvi és területi megoszlást együttesen vesszük figyelembe, megállapíthatjuk, hogy a magyar nyelvű versek írói közül négyen — *Vitkovics*, *Horvát István*, *Czinke Ferenc* és *Falusy M.* (közelebbről nem ismert) jurátus — a pest-budai értelmiség tagjai. Őt magyar versíró a Felvidék peremén él: *Vályi Nagy Ferenc* sárospataki professzor és *Kiss Áron* pataki diák, *Mocsáry Antal*, Nógrád megyei főszolgabíró, *Naidhart Antal*, egri érseki számvevő, s végül az

ismert Gömör megyei családból származó *Szatmári Király Pál*. Öten vannak az erdélyiek is: *Aranka György*, az ekkor Besztercén élő s piarista *Buczy Emil*, a Marosvásárhelyen élő báró *Kemény Miklós*, *Pál László*, ugyanitt poézist tanító deák, *Szász Mózes*, később unitárius tanár, ekkor kolozsvári diák. A versírók közül Aradon lakik *Peretsényi Nagy László* táblabíró, Nagyváradon *Takács Károly* világi pap, az itteni gimnázium exhortatora. Debrecenben él *Okolicsányi Imre*, Bihar megyei táblabíró, Szegeden *Vedres István*, a kiváló mérnök, az Esztergom megyei Maróton *Bozóky Mihály* kántor és jegyző; a Szatmár megyei Apáti-Olcsváról keltezi levelét *Desseffy József*; a Komárom megyei Vírten él, s innen írja versét az öreg *Baróti Szabó Dávid*.

A magyar versek között külön egységet alkot a *Száldobosi Paap* család különféle tagjai által megküldött gyűjtemény. A család tagjai: *Száldobosi Paap János*, ismert alkalmi versíró, aki ekkor Lengyelországban a Hessen-Homburg ezred tagjaként katonáskodik; *József*, aki Vácott a retorikai osztály tanítója, *Sámuel* és *Anna Julianna*, akik Kassán végzik iskoláikat. A *Száldobosiék* által beküldött gyűjteményben szerepelnek egy-egy verssel a kor nőirői: a révkomáromi *Fábián Julianna*, a kalocsai *Jankovits Terézia*, a füzesgyarmati *Vályi Klára*, s két további, egyébként nem ismert asszonyköltő: *Fráter Anna* és *Kováts Istvánné Pap Ilona*. E gyűjteményben található a kötet egyetlen angol nyelvű verse is.

A hét német versből hármat a fővárosi német értelmiség tagjai írtak: *Gruber, Rösler*, s egy *Krissmanits* nevű, közelebről nem ismert költő, ki ekkor egy német Homérosz-travesztia készítésével foglalkozott.²¹ Német verset írt *Rosenbacher Ferenc*, debreceni piarista tanár, főleg magyar és latin alkalmi versek írója, ekkor német hitszónok. *Hiller* verse mellett két névtelen szerző írása alkotja még a gyűjtemény német nyelvű részét; ezek egyike meggyesi szász, s *Aranka* ismerőse.

A latin versek írói között a pozsonyiak és a nagyszombatiak állanak előtérben. Pozsonyban él *Alitisz János* ügyvéd, *Andásy József Lajos*, birtokos nemes, alkalmi versek írója, „Alitisz Dániel” (Lehotzky álneve); Nagyszombatban *Rakovszky Elek* királyi táblai bíró és *Baki Ferenc*, a gimnázium helyettes igazgatója. A Pozsony megyei Zamaróc lakosa *Zamárdy János* birtokos, *Hajóssy Joanna* egyik nővérének férje, *Kovachich* sógora. A latin költők sorát a gyulafehérvári poétikaprofesszor, *Brogányi László*, a máramarosi piarista tudós, *Simonchicz Ince*, és a magyar verssel is szereplő *Peretsényi Nagy* egészítik ki.

A szlovák nyelv három verssel szerepel a gyűjteményben. Egyikük írója *Rozsnyay Sámuel*, ekkor pozsonyi diák, utóbb besztercebányai ev. tanár és lelkész a görög költők szlovák tolmácsolója; másikuké *Palkovics György*, pozsonyi ev. tanár, a kiváló szlovák nyelvművelő; a harmadiké *Durgala Márton* szakolcai tanító, aki a szlovákok részére magyar nyelvtant írt, s egy „szívbeli olvasmányok” című művet. A gyűjtemény egyetlen román írója az ekkor marosvásárhelyi *Popp Vazul*, utóbb munkácsi kanonok, aki román versét latin verses fordításban is megküldi. Az egyetlen francia vers *Platthy Mihály* pozsonyi joghallgatótól származik. Végül még két vers szerepel a kötetben, ezek azonban nem tartoznak a *Joanna*-versek közé, s más alkalommal íródtak *Kovachich*hoz: *Kovachich Pál* (nyilván csak névrokon) spalatói kanonok üdvözlő verse latin, olasz és horvát változatban, és *Drahos Mihály* senkviczi birtokos latin versfelirata, melyet *Kovachich*nak a szülőfaluja plébániáján levő arcképére írt. A kötet ezeken kívül *Magyary János* szeredi plébánostól származó, prózában írt kondoleáló sorokat tartalmaz.

Ami tehát a versírók területi elhelyezkedését illeti: valóban az egész ország

poétáit képviselik; kivétel a Dunántúl, ahol senki sem vállalkozott emlékvesszés írására. E körülményből egyrészt az következik, hogy *Kovachichot* — úgy lát-szik — ehhez a területhez kapcsolta a legkevesebb szál; személye nem volt any-nyira ismert, mint az ország többi részén. De indokolja e kivételt az is, hogy e területen az emlékvesszés írásának szokása — mint látni fogjuk — kevésbé terjedt el, mindenesetre kisebb múlttal rendelkezett, mint az ország többi részén.

Ha a versírók sorából az ismeretlen foglalkozásúakat, névteleneket — s velük együtt a *Száldobosi Paap*-féle, bizonytalan körvonalú kollekción — leszámítjuk, 36 személy marad. Ezek társadalmi elhelyezkedése ismét igen tarka képet mutat. Két arisztokrata — *Dessewffy*, *Kemény Miklós* —, 6 földbirtokos, esetleg megyei tisztséget viselő nemes — *Andásy*, *Mocsáry*, *Okolicsányi*, *Peretsényi Nagy*, *Szát-mári Király*, *Zamárdy* — mellett 15 (nagy részét nemesi származású) személy a világi, 9 az egyházi értelmiség tagja; négyen különféle felekezetek iskoláinak diák-jai. A világi értelmiség 15 tagja közül 3 tanár vagy tanító; 6 jogász pályán mozog; 2 a fővárosi értelmiség többféle pályán is megforduló képviselője (*Horvát*, *Gruber*); végül egy-egy szerkesztő, kántor, városi mérnök és érseki perceptor akad közöttük.

Nem kevésbé sokrétű a 36 személy irodalmi szerepe, jelentősége. Irodalom-történetírásunk által elismert költő csak 3 van köztük: *Baróti Szabó*, *Vitkovics*, s a hazai német irodalom történetében szereplő *Gruber*, költő és drámaíró. Az elsősorban költői vagy műfordítói tevékenységükről ismert további írók száma 5: *Buczy*, *Kemény Miklós*, *Nagy Ferenc*, *Peretsényi Nagy* és *Rozsnyay Sámuel*. 11 azoknak a személyeknek a száma, akik inkább más irányú, részben jelentős kul-turális tevékenységükről ismertek, s verseléssel csak mellékesen (sokszor igen mellékesen, vagy csak fiatal éveikben) foglalkoztak: *Aranka*, *Czinke*, *Dessewffy*, *Durgala*, *Horvát*, *Palkovics*, *Popp*, *Rösler*, *Simonchicz*, *Szász Mózes*, *Vedres*. 8 személy neve viszont elsősorban mint alkalmi versek írójái maradt fenn írói élet-rajzgyűjteményeinkben; ezek *Andásy*, *Baky*, *Bozóky*, *Kiss Áron*, *Mocsáry*, *Rakovszky*, *Rosenbacher* és *Takács Károly*. A fennmaradó 9 személy semmiféle iro-dalmi vagy kulturális tevékenységgel nem írta bele nevét irodalom- vagy művelő-déstörténetünkbe.

4

Magától értetődik, hogy e széles körből származó gyűjtemény míg egyfelől alkalmas arra, hogy a kor közízlésének keresztmetszetét nyújtsa, másfelől igen vegyes értékű darabokat tartalmaz. Valamennyi vers együttes megjelentetésére *Kovachich* sem gondol. Minthogy azonban a versek nagy része magyar nyelvű, ő maga pedig nem igen tud magyarul, s minthogy irodalmi téren semmi tapaszta-lata nincsen: a szerkesztésre fiatal barátját, *Horvát Istvánt* kéri fel. *Horvát* el is végzi a versek válogatását, elrendezését, elkészíti az ajánlások szövegét. A hosszabb versek csoportjában *Czinke*, *Naidhart*, *Pál László* és *Szász Mózes* verseit kívánja megjelentetni. A rövidebb versek *Horvát* által javasolt válogatása, *Aranka*, *Dessewffy*, *Vidényi* (valójában *Vitkovics*), *Nagy Ferenc*, *Kemény Miklós*: *Peretsényi Nagy*, *Vedres*, *Vitkovics*, *Falusy*, *Kiss Áron*, *Okolicsányi*, *Horvát István*, *Mocsáry*, *Buczy* és *Szátmári Király* versei; esetleg a *Száldobosi Paap*-féle versek közül néhány. A kötet elejére egy *Virág* Benedek-idézet mellett („a ditsőség meny-nyei fénye lebeg felette...”) *Horvát* az említett *Barclay*-disztichon magyar for-dítását kívánja helyezni. Az epigramma-szerű idézetből a pest-budai költők ötféle

fordítást készítenek, bizonyára műfordítói készségük összemérésére. *Horvát* sor-
számozza (nyilván értékelése sorrendjében) az öt, 1808—1809-ben készült fordí-
tást, az első helyet a valóban legfrappánsabb *Virág* Benedek-féle fordításnak
adva:

Egy feleséget sem kedvelt úgy férje, se férjét
Aszszonya, a'mint Ő engemet, Én pedig őt.

A második hely Vitkovicsé:

Egy feleség sem vólt, mint én, kedvében Urának:
's jobban nálamnál egy se' betsülte Urát.

A harmadik és ötödik változat Horvát saját, kétféle fordítása:

Egy Nőt sem szeretett nálomnál Férje hevesben,
Úgy, mint én, Feleség egy se betsülte Urát.

És:

Nőt ura nem szeretett inkább, mint engemet; Úgy Nő
Buzgóbban, mint én, egy se betsülte Urát.

A negyedik helyet Szemere Pál kapja:

Nőt férj nem szeretett soha jobban, mint uram engem.
Férjt, inkább, mint én, egy feleség se betsült.²²

Horvát válogatásában — Kovachich szándékával ellentétesen — sem latin,
sem más idegen nyelvű vers nem szerepel, ezeket ő nyilván nem érzi már a magyar
irodalom körébe tartozóknak. Az anyagot Válról visszajuttatva *Kovachich*hoz,
Horvát hangoztatja, hogy az összeállításnál egyaránt nagy gondot fordított a mun-
kák versemértékére, terjedelmére, s a szerzők rangjára. A dedikációkat (melyekből
válasszák ki az egyiket) praefatio helyett készítette. Ha *Kovachich* mégis óhajt
bevezetést, vagy ha valamely szöveget magyarra kell fordítani, ő készen áll:
számára minden alkalom kedves, melyben a *Kovachich* iránt érzett határtalan
tiszteletét és hajlandóságát tettekkel bizonyíthatja.²³

Ezzel az antológia előmunkálatai új stádiumba lépnek. *Kovachich* lemásoltatja
a *Horvát* által kiválasztott verseket (ez a már említett másolatkötet), a kisebb
versek elé *Baróti Szabó* versét illesztve, mely *Horvát* összeállítása után érkezett
meg. A kiválasztott versekhez azután *Kovachich* még néhány darabot csatol: a
Paap-féle gyűjteményt, s (nyilván, hogy eredeti tervéhez, a sok nyelvű gyűjte-
ményhez hű maradjon) néhány idegen nyelvű verset: *Popp* versét latinul, *Oko-
licsányi* Imre egy latin versét, mely az eredeti gyűjteményben nem szerepel, két epig-
rammát saját arcképéhez, két kisebb német verset, *Rozsnyay* szlovák, *Platthy* fran-
cia, *Takács* Károly magyar versét — mindezek az eredeti gyűjteményben is szere-
pelnek. Ilyen módon a közölni szándékolt versek száma 38-ra nő, 3879 sornyi ter-
jedelemben. *Kovachich* feljegyzést készít az Egyetemi Nyomda számára, jelezve,
hogy a kötet méretét a *John*-féle metszetnek kell megszabnia, s a *Falka*-féle betű-
típus alkalmazását javasolja. Az egész kötetet (előszóval, címekkel, dedikációval,
mottókkal együtt) kb. 29—30 kis folió méretű ívre tervezi (kb. 100 lap), bár a

kiadóra bízva, hogy a később beiktatott, nem *Horvát* által kiválasztott versekből melyeket kívánja kihagyni.²⁴

Ezzel azután véget is ér a verseskötet pályafutása. Mint *Kovachich* 1810 elején írott feljegyzéséből kitűnik: a nehéz idők meggátolták a kiadást, ezért a gyűjteményt felesége emlékére, s egyben a közreműködő költők emlékére egybeköttette, s a néhány éve létesült Széchényi Könyvtárban helyezte el.²⁵

Hogy *Kovachich* viszonylag gyorsan lemond a kiadás tervéről — bár más terveihez rendszerint hihetetlen makacssággal ragaszkodott — azt a gyanút táplálja, hogy a gyűjteménnyel nem egyedül *Joanna* emlékének megörökítésére törekedett. Míg az ország legkülönbözőbb pontjain fiatal és idős poéták tanulmányozzák *Joanna* arcvonásait és életrajzának adatait, hogy ihletet merítsenek belőle — *Kovachich* második házassága válóperében írja a fellebbezéseket. Hogy azután egyszerűen vigasztalást keres-e az első, harmonikus házasság emlékében, vagy — mint *Jordánszky* Elek találgatja *Kovachich*hoz írott levelében — ország-világ előtt tanúsítani kívánja, hogy *Anna* távozása oldala mellől hidegen hagyta; vagy éppen *Annát* szeretné megváltoztatni s visszanyerni *Joanna* iránti szerelme bizonyításával?²⁶ — vagy egyszerűen a válás botránnyára kívánja a régi gyász fátylát borítani — ki tudhatja? *Kovachich* maga többször is nyilatkozik a vállalkozás motívumairól. *Baróti Szabóhoz* intézett levelében azt írja, a gyűjtemény kiadásával más feleségeknek kíván példát állítani — ma sokan túlságosan szabados életet folytatnak, amint ezt ő szerencsétlen második házasságában tapasztalta.²⁷ Néhány hónappal később, *Vedres* Istvánhoz írott levelében már több okot sorol fel. Eszerint a gyűjtemény kiadásának célja nemcsak az erény dicsérete más asszonyok számára tanulságul, hanem egyben saját vigasztalása is; azután az, hogy azonos tárgyról különféle gondolatokat mutasson be; végül, hogy esetleg rejtőző költői tehetségek felbukkanását elősegítse.²⁸ Csakugyan az a valószínű, hogy mindezek az okok együttesen ösztönözték a már idős tudóst arra, hogy oklevelek, törvénytörvények helyett most versek publikálására tegyen kísérletet. Az 1810. év azután (a válás kimondása mellett) nagy fordulatot jelent *Kovachich* életében: ebben az évben teljesedik régi óhajta, hogy beutazza az országot, s a vidéki levéltárak anyagát átkutassa.²⁹ *Joanna* emlékét — mint 1801-ben az új házasság — most a tudományos szenvedély szorítja ki másodszer is *Kovachich* életének központjából.

5

Felvetődik a kérdés: mi vezette (s ilyen nagy számban) azokat a költőket, verselőket, akik arra vállalkoztak, hogy egy számukra teljesen távoli, át nem élhető gyász énekeljenek meg, egy sohasem látott asszony emlékének áldozzanak? Vajon elégséges magyarázat-e erre az alkalmi versek írásának e korban változatlan erővel uralkodó régi divatja, s az a körülmény, hogy Magyarországon minden iskolázott ember költőnek érezheti magát ekkor, hiszen mindannyian tanulták a verscsinálás mesterségét? Mindez kétségtelenül fennáll; mégis úgy látszik, ezekhez a tényezőkhöz esetünkben további mozzanatok is hozzájárultak.

A vállalkozás sikerét mindenekelőtt az a körülmény mozdította elő, hogy az özvegy férj az a *Kovachich* volt, aki munkásságával — mint láttuk — országos megbecsülést szerzett magának. Idéztük már *Horvát* István nyilatkozatait arról, hogy a kötet munkálataiban való részvételre a *Kovachich* személye iránti tisztelet bírta rá. Hasonlót fejez ki *Vedres* István versét kísérő levele. *Vedres* mentegetőd-

zik, hogy járatlan a verscsinálás terén; „nem is neveltődtem én ezen a lapályos térségen olly tiszta levegővel, mint a mellyet a hegyek lakosi a boldog Parnassus tetején szivogatnak” — írja. A *Kovachich* iránti tisztelet mégis annál inkább serkentette az írásra, „mennél inkább bötsős és magában egyetlen egy nemű munkáinak én is kedvellője, szorgalmatos olvasója és terjesztője légyek”.³⁰ Tömörebben fejezi ki ugyanezt a gondolatot *Buczy* Emil: Joanna „elfelejthetetlen ... azért is, mivel benne Kováchich vesztett”.³¹ Ez a gondolat számos versben is kifejeződik. Vannak, akik — nem lévén ismerősek a részletekkel — azt hiszik, *Kovachich* gyásza friss, s vigasztalására kívánnak sietni, mint a pataki professzor, *Nagy* Ferenc: „Az én Melpomeném, ki e' látásra megkeseredett, félbenn szakasztotta elébbi énekeit, és lantját gyásszal bevonván leült emez elfelejthetetlen Társnak hamvait takaró sírveder alá, és annak szerelmeseivel egyetemben, egy könnyfűzfának könnyeket szüntelenül tsepegő gallyai alatt, velek együtt kívánta megszírni a' Tekintetes Úrnak elfelejthetetlen Johannáját” — írja, vigasztaló szavakat fűzve igen jellemző, versében is megismétlődő gondolatához.³²

A másik mozzanat, mely a költők érdeklődését felébresztette, az a lehetőség, hogy *Joannát* a női nem ideáljának mutathatják be. Közismert tény a női olvasóközönség létrejötte a századforduló éveire; a próza- és versírók egyaránt azon igyekeznek, hogy ezt az új érdeklődést kielégítsék. Így nem egy versben találunk utalást arra (épp *Horvát* Istvánnál is), hogy *Joanna* példaként szolgálhat a magyar feleségeknek; maga a tervezett cím és dedikáció is az általánosítás szándékát mutatja. Világosan fejezi ki ezt a gondolatot *Naidhart* Antal levele, melyben *Joanna* életrajzát méltatva kijelenti: *Joanna* alakja példaként állhat a nők előtt, s az ilyenfajta irodalmat összegyűjtve kellene megjeleníteni, mégpedig szépen megírva, külön-külön a fiatalok s az idősebbek számára.³³

Végül, ha a szerzők indítékai után nyomozva a korszak irodalmi érdeklődésének irányára is figyelmet fordítunk, lehetetlen észre nem vennünk, hogy a kitűzött feladat: az egyedül maradt férj bánatának, az élete virágjában elhunyt fiatalasszony sorsának megéneklése különösen csábító a korszak poétái számára; a gondolatkör, melyben mozogniuk kell, nem idegen számukra, még ha az események tőlük távol, s évekkel korábban zajlottak is le. A századforduló éveiben Magyarország irodalmi életében a klasszikát a szentimentális ízlés- és stílusirányzat váltja fel, rövid idő alatt hódítva meg magának az írókat és az olvasóközönség széles rétegeit.³⁴ S hogy a halotti versek írásának régi szokását a szentimentális életérzés erősíti, tölti meg új tartalommal: azt gyűjteményünk különféle vidékekről, különböző társadalmi és foglalkozási csoportokból származó, a költészetet igen különböző színvonalon művelő szerzőinek alkotásaiban jelentkező szentimentális elemek igazolják.³⁵

6

A *Joanna* emlékezetére összeállított antológia helyét irodalmi életünkben pontosabban meghatározhatjuk, ha egy pillantást vetünk a műfaj korábbi és közvetlenebb előzményeire, s a korszak hasonló jellegű termékeire. A halotti versek írásának szokása mögött korszakunkban már nagy múlt áll. Anélkül hogy itt e hatalmas — és feldolgozatlan —, az irodalmat többé-kevésbé gyakorlati célok szolgálatába állító műfaj (amilyen célok az elhunyt emlékének minél fényesebb megörökítése és a hozzátartozók fájalmának enyhítése) áttekintésére csak kísér-

letet is tehetnék, mindössze utalni kívánunk a fejlődés legfőbb magyarországi állomásaira és típusaira.

A halotti költészetnek legerősebben alkalomhoz kötött formája az úgynevezett halotti búcsúztató. Magyarországon a XVII. században alakul ki az a gyakorlat, hogy a temetésen — elsősorban protestáns és főúri temetéseken — elmondott egyházi beszédekhez magyar nyelvű, a beszédhez hasonlóan előadott verses búcsúztató csatlakozik; beszéd és vers (egy, legfeljebb két hosszabb költemény) együtt jelenik meg nyomtatásban is. Különösen Erdély e műfaj otthona, de előfordulnak ilyen kiadványok az ország többi részén is, így Debrecenben, Rozsnyón, Losoncon is már a XVII. században és a XVIII. század elején; úgy látszik, a Dunántúl nem, vagy csak kis mértékben ápolja az alkalmi költészetnek ezt a speciális, a protestantizmushoz kötődő ágazatát.

A búcsúztatók formája is, tartalma is sablonos: négyesrímű tizenkettősökben vallásos elmélkedéseket tartalmaznak, majd az elhunytat megszólaltatva búcsút vesznek a hátramaradott rokonoktól, barátoktól. Csak 1780 körül mutatkozik igény e műfaj keretei között a tartalom modernizálására; így a *Teleki Eszter* halálát 1779-ben megörökítő kis füzet a beszédek után három nem búcsúztató jellegű verset közöl: egy verses életrajzot, egy az elhunytat magasztaló költeményt, s testvérének, *Teleki József*nek a gyász érzését modern hangvétellel kifejező hosszabb versét. A *Bethlen Gergely* özvegyének temetéséről 1802-ben kiadott füzetben egy hosszabb vers az elhunytat mint női eszményképet magasztalja; a *Dániel* Katáról 1795-ben Kolozsvárott mondott két beszéd egyike róla mint „az istenfélő férjfiúnak áldásul rendeltetett jó asszonyról”, a másik mint „az Istennek és embereknek tettző szép asszonyról beszél”. A műfaj legmagasabb csúcsa *Csokonainak A lélek halhatatlanságáról* írott, s a hagyománynak megfelelően a temetésen elő is adott alkotása — de a búcsúztató költészet sablonos termékei Erdélyben még a XIX. század harmincas éveiben is nagy számban jelennek meg, bizonyos vonatkozásokban a kor irodalmi fejlődéséhez alkalmazkodva, egyrészt a beszédek tematikáját tekintve (pl. a *Teleki Sámuel* kancellárról 1825-ben kiadott vaskos kötet, melyben az elhunyt politikai-közéleti tevékenységének egyes ágazatai nyernek méltatást), másrészt azért, hogy a beszédekhez néhány rövidebb, esetleg éneklésre szánt vers csatlakozik, olykor a kor színvonalán álló versek ciklusa, mint a Szilágyi Ferencről származók 1826-ban *Rhédeyné Teleki Mária* temetésén (már címük is jellemző: *A sír éjjele, Az élet képe, Az elválás*), vagy a *Bánffy Erzsébet* halálakor 1831-ben megjelentek, részben „énekre alkalmaztatva”, részben „e gyászos esetre írva” (*Utolsó Isten hozzád, A halál álma, A vesztés fájdalom, A viszontlátás reménysége*).

Az alkalmi gyászverseknek másik formája az emlékvers: amikor az elhunyt tiszteletére a temetéstől, s az itt elmondott beszédektől függetlenül írnak verseket barátai, ismerősei. Ezek már szorosabb szálakkal kapcsolódnak az irodalomhoz. Rendszerint latin nyelvűek, antik formában íródnak, s gyűjteményesen jelennek meg, gyakran külföldön. E műfaj még korábbi eredetű, mint a búcsúztató vers: már a XVI. századból ismerjük példáit, mint az *Istvánffy Pál* — a történetíró apja — halálára Bécsben 1553-ban kiadott *Epitaphium* c. gyűjteményt, amely Pál és lánya emlékére két szerző által írott epitaphiumokat és néhány emléküket méltató verset tartalmaz. Az emlékvers-gyűjtemény kiemelkedő példái szintén protestáns személyiségek halálához kapcsolódnak. Mintegy 30 versből áll az a gyűjtemény, melyet a sárospataki tanárok és diákok *Bethlen Gáborné Karolyi Zsuzsan-*

na temetésére készítenek (úgy látszik, e gyűjteményekkel olyanok kondoleálnak, akik a temetésen magán nem vehettek részt); ezek az antik szellemben és formában írott latin versek az 1622. évi temetést követően 1624-ben kiadott *Exequiae principales*nek mintegy függelékeként jelennek meg. A vaskos kötet a nagyszabású temetésen elmondott gyászbeszédeket és latin dicsőítő verset (a hagyományos búcsúztató verset itt ezek helyettesítették), valamint *Kovacsóczy* Farkas prózai megemlékezését, epitaphiumait, és klasszikus formában és tartalommal írott gyászverseit tartalmazza.

Ilyen jellegű gyűjtemény további érdekes példái a *Vitnyédi* István felesége és fia halálára írottak. Az első *Epicidium* címen Wittenbergben jelenik meg 1660-ban, s hat latin nyelvű, antik ízű gyászverset tartalmaz, részben teológiai hallgatók tollából. A második, tübingai, 1663. évi gyűjtemény *Carmina lugubria* címen itteni professzorok és tanulmányaikat itt folytató magyarok tollából — köztük van *Vitnyédi* másik fia is — tíz szerzőtől tizennégy verset foglal magába, különféle versformákban s nagy nyelvi változatosságban: latin, német, szlovák, francia és magyar versek mellett görög és héber sorok is találhatóak benne. Az 1670-ben azután magának *Vitnyédinek* emlékére Kassán kiadott füzet, mely több latin s egy magyar verset tartalmaz, egyetlen szerző műve, *Dömötör* Györgyé, aki a *Vitnyédi* fia halálára írott gyűjteményben is szerepelt. Bár a gyűjtemények megjelenési helye a szokás külföldi (elsősorban németországi) eredetére utal: a XVI., s még inkább a XVII. századi magyarországi nem magyar nyelvű nyomtatványok között is nagy számban szerepelnek az *Epicidium*, *Lacrymae*, *Carmina tristia* s hasonló, egy vagy több szerző által írott gyűjtemények, tanárok, közéleti személyiségek, olykor hozzátartozóik emlékére.³⁶ A szokás a XVIII. században is tovább él, mint például az 1757-ben *Intze* Máté özvegyének halálára a kolozsvári ref. kollégium idősebb diákjai által kiadott húsz rövid gyászversből álló kis gyűjtemény mutatja.³⁷ Emellett egyre gyakoribbá válik, hogy az ilyen jellegű emlékkersek egyenként jelenjenek meg, s a XVIII. század végére már inkább ezt tekinthetjük általánosnak a gyászversek e típusánál. Korábban csaknem egyeduralkodó latin nyelvüket a magyar és német nyelv használata ekkor már némileg háttérbe szorítja. Megszűnik protestáns jellegük is: ebből a korból már nagy számban ismerünk katolikus személyek, sőt egyházi méltóságok emlékére írott verseket is.

A megjelent versek mellett nem kis számban maradtak fenn végül halotti versek kéziratban is — akár más költemények, szövegek közé ékelve, akár önálló (de vegyes eredetű) kötetet alkotva. Legérdekesebbnek látszik közülük korszakunkban a pataki diákok 1774—1818 között írott, részben előadott halotti búcsúztatóiból és emlékkerseiből összeállított gyűjtemény.³⁸

Ha azonban a *Hajóssy Joanna* emlékeztére összeállított antológiát be is kapcsolhatjuk az emlékkerse fejlődéstörténetébe — ugyanakkor az eltérések is lényegesek. Ilyen terjedelmes versgyűjteményre, s arra, hogy az elhunyt emlékét ápoló költemények a halálesettől és temetéstől ennyire függetlenül, már kimondottan irodalmi igénnyel keletkezzenek — irodalomtörténetünk nem ismer korábbi példát. Ez a körülmény teszi az irodalmilag vegyes értékű darabokat tartalmazó gyűjteményt irodalomtörténetileg egyes darabjain túlmutatóan érdekessé. Olyan átalakulás tanúi vagyunk, melynek során a teljesen vagy igen erősen alkalmi jellegű irodalomból az alkalmtól elszakadó, elsősorban irodalmi célkitűzésű műfaj születik meg. Nem véletlen, hogy ez a fejlődés a műfaj társadalmi leszállásával

jár együtt: a korábban főúri, később legalábbis nemesi körökben otthonos vers-fajta a városi-értelmiségi rétegekbe bekerülve nyer irodalmi rangot.

A fejlődés ilyen irányát a kor számos jeles és kevésbé jelentős költőjének tollából származó gyászversek nagy tömege is bizonyítja — a kimagasló csúcspontot bizonyára *Berzsenyinek Wesselényi* hamvaihoz intézett ódája jelenti. A műfaj elevenségét mutatja az a harminc emlékvers is, mely *Csokonai* halálára íródott szerte az országban, éppen azokban az években, amikor a *Joanna*-antológia készült. Sőt, *Csokonai* emlékének irodalmi megörökítése körül épp úgy szervezkedés nyomait fedezhetjük fel, mint *Joanna* esetében: itt az elhunyt költő édesanyja, *Csokonai József*né kér fia barátaitól, ismerőseitől emlékezőeket, elogiumokat. *Csokonainé* erre vonatkozó leveleit, pontos elképzeléseit nem ismerjük; a válaszok többsége levélformában tartalmaz életrajzi adatokat, míg mások szerénykedve utasítják el azt, hogy írásukkal áldozzanak a nagy költő emlékének.³⁹ Kétségtelen azonban, hogy a *Csokonai*-gyászversek egy része *Csokonainé* akciójának eredményeként született.⁴⁰ A kéziratos formában fennmaradt, egyetlen gyászsethez kapcsolódóan összeállított gyűjtemények száma talán szaporítható lenne; hogy azonban volt-e közöttük olyan, amely a publikálásig eljutott — már kérdésesnek látszik.

Végül, ami magát a versgyűjtemény (mégpedig egy tárgyról szóló versek több nyelvű gyűjteményének) műfaját illeti: ez is megérdemel egy sort irodalomtörténetünkben. A jelenség korai előzményeire a halotti költészet területén már utaltunk; a felsorolt példák között egy többnyelvű gyűjteménnyel is találkozunk. A közvetlenebb előzmények nem a sirköltészet tárgykörében mozognak, mint az a csak néhány versből álló gyűjtemény, mely 1780-ban több szerző tollából az egyetem budai felavatásakor jelent meg nyomtatásban, főleg latin, de kisebb részben magyar és német versekből is; vagy az a — bizonyára *Kovachich* által is ismert — nyolc vers, melyet *József* nádor neve napjára 1805-ben (mint *Ferenczy* János naplójából tudjuk) *Széchenyi* Ferenc állíttatott össze. A kötet latin, magyar, német, szlovák, szlovén, horvát, román és ukrán nyelven tartalmaz egy-egy verset; a latin vers szerzője *Szerdahelyi* György Alajos, a Helytartótanács tanügyi előadója, az esztétika professzora, a magyaré *Kulcsár* István, a németé *Schedius*, a szlováké a *Joanna*-gyűjteményben is szereplő *Palkovics*. E verseket (vagy egy részüket) zenekísérettel elő is adták, s a kinyomtatott szövegeket ekkor osztották szét a hallgatóság körében.⁴¹

Hasonló jellegű antológia tervével még harminc évvel később is találkozunk. 1837-ben a Nemzeti Színház megnyitásának ünneplésére készül vaskos kötet az ország minden nyelvén író költők műveiből. *Jankovich* Miklós — ő volt a „Corona polyglotta” szervezője — könnyen meríthette ötletét *Kovachich* régi tervéből, hiszen nemcsak ismerősök, de fiatalabb éveikben munkatársak is voltak. A gyűjtemény összeállításánál *Jankovich* hangsúlyozottan törekedett a soknyelvűségre: egy bécsi ismerőstől héber verset kért, megemlítve, hogy szívesen venne kaldeus, szír, arám vagy más keleti nyelven írott költeményt is.⁴² A kötet végül is mintegy 60 verset s néhány prózai üdvözlő szöveget tartalmaz, s nyelvi változatossága minden korábbinál nagyobb: a hatvan magyar és kilenc latin vers mellett nyelvenként egy vagy két örmény, szerb, ukrán, román, új és antik görög, szlovák, vend, német, erdélyi szász, olasz, francia, cigány, orosz és héber vers, illetve szöveg fejezi ki szerzője lelkesedését az állandó magyar színház létrejötte alkalmából. Kiemelkedő költő nincs a versírók között, ismert személy is csak kevés; van azon-

ban közöttük egy, aki már a *Joanna*-antológiában is szerepelt: *Dessewffy* József, két terjedelmes költeménnyel. A kötet, melyet 2000 példányban ingyen kívántak szétosztani, sohasem látott nyomtatásban napvilágot, s ettől kezdve sok nyelvű antológia tervével már nem találkozunk:⁴² a magyar nyelv mind kizárólagosabb térhódítása a némettel és latinnal szemben, s a nemzetiségi nyelvek és irodalmak egyre teljesebb elkülönülése lehetetlenné is teszi a gondolat felvetődését. A magyar irodalmi életet a tízes évektől kezdődően almanachok, majd folyóiratok kiadása lendítette mozgásba.

Jegyzetek

1. Fol. Lat. 112. és Fol. Hung. 152.
2. *Kovachich* működésének egyik legfontosabb szakaszáról ld. a *Századokban* sajtó alatt levő cikkemet.
3. Minderről *Kovachich: Vita Joannae Bapt. Kovachich c.*, id. füzeté tájékoztat.
4. *Hüller* úti leveleiben is megemlíti, hogy többször beszélt *Kovachichcsal*, aki — mint írja — bár már vagy 40 kötetet adott ki a hazai történelem területéről, s bár a Baumgartner-féle *Allgemeine Weltgeschichte* képét is közölte, Pesten és Budán mégis nagyrészt arról ismert, hogy két házasságában a két város (ez tévedés) legszebb leányait szerezte meg, „ob er gleich schon ein alter griesgrämlicher Knasterbart gewesen sey”. (*Gottlieb Hillers Reise durch einen Theil von Sachsen, Böhmen, Oesterreich und Ungarn*. Köthen 1807. 339. l.) Levele *Kovachich*hoz: OSZK Kézirattár. Fol. Lat. 87. f. 136. Ebben megköszöni a budai szíveslátást, s jókívánságait küldi *Kovachich* további terveihez.
5. Fol. Lat. 112. *Kovachich* feljegyzése a kötet előzéklapján.
6. OSZK Kézirattár. Fol. Lat. 141. ff. 190—191.
7. Uo. f. 188.
8. Fol. Lat. 112. ff. 244—245. Rájnis azonban nem írt emlékverset.
9. Uo. ff. 248—249.
10. Uo. f. 80.
11. Az életrajz előzménye 1797-ben apósához, *Hajóssy* Pálhoz írott levele, melyben a Pozsony megyében élő számvevőnek beszámol a Pesten lezajlott házasságkötésről. (OSZK Kézirattár. Quart. Lat. 2362. 8. sz.) Az életrajz tervezett szétküldéséről azok számára, akik verset írnak: *Tertina* Mihályhoz írott levél, k. n. (U. o. ff. 48—49.)
12. Fol. Lat. 112. f. 80.
13. A Mindennapi id. részei megjelentek: *Irodalomtört. Közl.* 1913. 466—467. 1., 1914. 75—76. 1. A bejegyzések kelte: 1806. febr. 20—22. és márc. 3.
14. Fol. Lat. 112. f. 164. és 165.
15. *Kovachich* levelezése. OSZK Kézirattár. Quart. Lat. 43. 22. köt. ff. 179—184.
16. Fol. Lat. 112. ff. 246—247.
17. Ez a vers nem található meg a gyűjteményben, de *Színnyei* írói lexikona szerint 1807-ben Budán önállóan megjelent.
18. Fol. Lat. 87. ff. 123—124.
19. Fol. Lat. 112. ff. 223—227. — *John* leveleinek fontosabb részeit, melyek *Kovachich* és *John* kapcsolatára más vonatkozásokban is tartalmaznak adatokat, közli *Rózsa* György: *Friedrich John und die Schriftsteller der Aufklärung in Ungarn.* = *Acta Hist. Art.* 1956. 156—158. 1.
20. *Kazinczy* levelezése. 8. köt. Bp. 1898. 85—86. 1. *Cserey* Farkashoz intézett levél. *Gottlieb Hillér, i. m.* 335. 1. *Gruber* hivatalnoki-könyvtárosi pályájáról, irodalmi szerepéről: *Szepessy* Ilona: *Grubenfelsi Gruber Károly Antal, hazai német író élete és irodalmi működése.* Székesfehérvár 1918. és *V. Windisch* Éva: *Fejezet a könyvtárosi pálya magyarországi kialakulásának történetéből.* = *Magy. Könyvszle.* 1957. 148—151. 1.
22. Fol. Hung. 152. f. 1.
23. Fol. Lat. 112. f. 115. 1808. febr. 15. kelt levél.
24. Fol. Hung. 152. f. 103.
25. Fol. Lat. 112. f. 1.

26. OSZK Kézirattár. Fol. Lat. 119. f. 75. 1806. jún. 1. kelt levél.
 27. OSZK Kézirattár. Fol. Lat. 141. ff. 190—191.
 28. Quart. Lat. 2362. f. 53.
 29. Ld. erre Kovachich Márton György és a magyar levéltári anyag feltárása a XIX. század elején c. a *Levéltári Közlemények* 1966. 1. számában megjelent cikkemet.
 30. Fol. Lat. 112. f. 99.
 31. Uo. f. 125.
 32. Uo. f. 93.
 33. Uo. ff. 37—38.
 34. Ld. erre: Horváth Károly: *A klasszikából a romantikába.* = *MTA Nyelv- és Irodalomtud. Oszt. Közl.* 1962. és Szauder József: *A magyar szentimentalizmus problémái.* = *Irodalomtört. Közl.* 1963.
 35. Ebben a tanulmányban csak az antológia létrejöttének történetével foglalkoztam. A versek ismertetését, irodalomtörténeti vonatkozásait ld. az *Irodalomtört. Közl.* 1967. évf.-ában. Adatok a magyar szentimentalizmus történetéhez c. megjelenő cikkemben.
 36. Szabó Károly: *Régi magyar könyvtár* c. bibliográfiája 2. és 3. kötetében szereplő, nagyrészt az OSZK-ban megtalálható művek.
 37. Mindezek (a fejezet elején idézettekkel együtt) az OSZK-ban található. Vö. még: Köblös Zoltán: *Halotti beszédek az Erdélyi Országos Múzeum és a kolozsvári ref. kollégium könyvtárában.* Kolozsvár 1905.
 38. *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája* (1565—1840). Összeáll. Stoll Béla. Bp. 1963. 317. sz., és *Egyet. Philol. Közl.* 1917. 594—595. 1., ahol Harsányi István a kötetben levő nagyszámú időmértékes (nem kis részben leoninusokban írott) verset sorolja fel.
 39. *Csokonainé levelezése: Csokonai emlékek.* Összeáll. Vargha Balázs. Bp. 1960. 211—238. 1. Ld. különösen Kovács József és Pélyi Nagy Gábor levelét (228—229, ill. 223—224. 1.).
 40. A versek megjelentek uo. 241—278. 1. *Csokonainé* birtokából a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában őrzött versek származnak. (Vargha Balázs szíves közlése.)
 41. *Onomasticon... Regni Hungariae Palatini Iosephi Peshini anno 1805. inter concentus musicos lingvis latina et nationum Hungariorum incolentium celebratum.* Bvdae [1805]. A kötetre vonatkozó adatok Ferenczy János naplójából: OSZK Kézirattár. Quart. Hung. 463.
 42. *A Pesti Magyar Színház megnyitására írt ünneplő versek gyűjteménye.* 1837—1839. OSZK Kézirattár. Quart. Hung. 4100. Jankovich Miklós hagyatékából. Jankovich levélfogalmazványa: f. 239.
 43. Ellenkező előjelű, ugyancsak soknyelvű gyűjtemény érdekes külföldi kísérletéről 1829-ből van tudomásunk. Ekkor adja ki Jean de Carro lovag Prágában br. Lobkovitz Bohuslav XV. századi költő a karlsbadi fürdőről írott latin ódájának számos európai nyelvre történt lefordításából összeállított antológiáját. A kötetben Kazinczy és Szemere Pál magyar fordításai szerepelnek. A vonatkozó adatokat — melyekre Vargha Balázs hívta fel figyelmemet — ld.: Kazinczy Ferenc összes munkái. Kiad. Abafi Lajos. 2. köt. Költemények. 2. Bp. 1879. 289—291. 1.

Eine Gedichtsammlung zum Gedächtnis der Frau Joanna Kovachich geb. Hajóssy

(Ein Beitrag zur Geschichte des literarischen Lebens in Ungarn am Anfang
des XIX. Jahrhunderts)

É. V. WINDISCH

Der Aufsatz befasst sich mit der Entstehung einer — in Manuskript gebliebenen — Gedichtsammlung vom Anfang des XIX. Jahrhunderts, und versucht gleichzeitig auf einige literarsoziologische Zusammenhänge ihrer Entstehung hinzuweisen.

Die Sammlung: „Memoria posthuma... Joannae Kovachich natae Hajóssy, vatum

coaeavorum, potissimum hungarorum polyglottis poematibus celebrata" betitelt, wird in der Handschriftensammlung der Nationalbibliothek Széchényi aufbewahrt. Sie entstand zwischen den Jahren 1806—1810, zum Andenken der Gattin des György Márton *Kovachich*, des hervorragenden Organisations der Wissenschaft Ungarns und Veröffentlichers rechtshistorischer Quellen, die 1800, jung verstarb. *Kovachich* kehrte nach einer misslungenen zweiten Ehe zum Andenken seiner ersten Gemahlin zurück. Das Porträt seiner Gemahlin malte der Däne Stunder; *Kovachich* liess vom Bild zwei Stiche verfertigen, und zwar mit dem ungarischen Kupferstecher *Sámuel Czetter* und mit dem Wiener *Friedrich John*. Er selbst schrieb eine kurze Biographie seiner Frau, versendete diese und forderte gleichzeitig teils unmittelbar, teils durch seine Freunde, Bekannte die Dichter und Reimer des Landes auf, Gedichte zum Andenken seiner Frau zu schreiben. Das erste Gedicht schrieb der deutsche „Naturdichter“, *Gottlieb Hiller*, der während seines Aufenthaltes in Buda mit *Kovachich* bekannt wurde. Binnen zwei Jahren häuften sich aus der Feder von 48 Dichtern 72 Gedichte an, vor allem in ungarischer Sprache, aber auch in den — in Ungarn ebenso gebräuchlichen — lateinischen und deutschen Sprachen, ausserdem — dem Wunsche *Kovachich* gemäss, der eine mehrsprachige Anthologie plante, — auch in slowakischer, französischer, englischer und rumänischer Sprache.

Die Gedichtsammlung gibt einen interessanten Querschnitt der ungarischen Literatur dieser Epoche. Nicht nur sämtliche Landesteile, sondern auch die verschiedenen Schichten der Intellektuellen Ungarns sind vertreten: geistliche und weltliche Personen, Studenten, Mittelschullehrer und Universitätsprofessoren, Rechtsanwälte, begüterte Edelleute, die Literaturfreunde waren, Beamte, Journalisten. Es befindet sich unter ihnen ein hervorragender Ingenieur, und auch einige dichtende Damen. Es befand sich allerdings nur ein berühmter Dichter unter ihnen: *Dávid Baróti Szabó*, mehrere sind als Dichter zweiten Ranges bekannt; einige haben auf anderen Gebieten der Kultur sich verdient gemacht, einige Personen sind wieder völlig unbekannt. Neben literarisch anspruchsvollen Gedichten befindet sich eine Gruppe von Versen kunstloser Gelegenheitsdichtung, typische Produkte einer Schriftstellerei, die unterhalb der wahren Literatur gedeiht.

Der Aufsatz sucht darauf eine Antwort zu finden, welche Motiven diese Intellektuellen veranlassten, Trauergedichte über eine ihnen vollkommen unbekannt, vor Jahren verstorbene Dame zu verfassen. Die Antwort wird von mehreren Umständen abgeleitet: erstens war er dem guten Rufe *Kovachich* und der Achtung, die man ihm in ganz Ungarn erwiesen hat, zu verdanken. Zweitens, bildete sich Ende des XVIII. Jahrhunderts ein Damenlesepublikum aus, und die Schriftsteller waren bestrebt die Frauen interessierende, von Frauen handelnde Lektüren zu schreiben. Endlich verbreitete sich auch in ganz Ungarn die sentimentale Geschmacks- und Stilrichtung, die das Interesse für solche Themen erweckte, und die Beschäftigung mit ihnen zeitgemäss machte.

Der Aufsatz zeigt noch einige mit unserer Sammlung verwandte Erscheinungen der ungarischen Literatur vor: Sammlungen von Gedenkdichtungen und mehrsprachige Anthologien.